

«Религия и молодежь» среди обучающихся ЗКАТУ имени Жангир хана. В ходе исследования были сделаны выводы с целью определения уровня знаний, позиций и отношения обучающихся к религии с учетом факторов, способствующих формированию религиозной ситуации в стране. Проанализированы ответы каждого из 350 респондентов, принявших участие в исследовании, выявлено их личное отношение к религиозным ценностям, дана оценка уровня их толерантности. В ходе опроса были заданы вопросы различного уровня, которые ставили перед собой задачу выяснить отношение и мнение молодежи к религии, определить уровень их противостояния нетрадиционным религиозным организациям и течениям. В современном обществе религия стала одной из форм социализации молодежи. Религия – один из инструментов воспитания, поэтому мы не можем быть равнодушными к религиозным взглядам молодежи. Актуальная ситуация в таких светских странах, как независимый Казахстан, заключается в том, что большая часть нетрадиционных религиозных течений состоит из молодежи, проведение таких исследований в целях предупреждения и предотвращения подобных проблем является главным требованием современного общества.

УДК 376.112.4

МРНТИ 03.20, 06.81.23

Джангужиев М.С., философия докторы (PhD), аға оқытушы, негізгі автор, <https://orcid.org/0000-0002-4459-984X>

«Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті» КеАҚ
Орал қ., Жәңгір хан, 51, 090009, Қазақстан, dsi-1949@mail.ru

Janguzhiyev M.S., Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer, the main author, <https://orcid.org/0000-0002-4459-984X>

NJSC «West Kazakhstan Agrarian and Technical University named after Zhangir khan», Uralsk, st. Zhangir khan 51, 090009, Kazakhstan, dsi-1949@mail.ru

ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНЫҢ МӘДЕНИ ӨМІРІ: ДӘСТҮРЛІ ТӘРБИЕ ЖҮЙЕСІ МЕН БІЛІМ БЕРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ CULTURAL LIFE OF KAZAKH SOCIETY: FEATURES OF THE TRADITIONAL SYSTEM OF EDUCATION AND EDUCATION

Аннотация

XIX ғасыр қазақ қоғамының білім мен мәдениет саласы заманымыздың маңызды, актуальды мәселелерінің бірі. Халықтар арасындағы бұл салалардың байланыстарын зерттеу, бұл байланыстың негізгі түрлері мен жолдарын анықтау, және оларға ғылыми талдау жасау ғылымының маңызды проблемасына айналып отыр. Қазақ мәдениеті өзінің бүкіл тарихы бойында білім беру мен тәрбие жүйесінде үйлесімді көрсетілген дәстүрлі қағидааттардың, діни көзқарастардың, дүниетанымдық көзқарастардың әртүрлі компоненттерін бойына сіңірді. Бұл мақалада өмірді дәстүрлі реттеудің формалары қарастырылады: әлеуметтік-ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, моральдық мұраттарды қалыптастыратын мінез-құлық ережелері мен нормалары. Авторлардың ерекше назары дәстүрлі қазақ қоғамын трансформациялайтын бетбұрыс кезеңдерінің бірі болып табылатын XVIII–XIX ғасырлар кезеңіне аударылады. Білім және мәдениет саласының жандануын қолға алу нәтижесінде қазақ өлкесінің көрші елдермен мәдени-экономикалық байланысын нығайтып қана қоймай, халыққа рухани азық бергендігі және қазақ қоғамындағы өскелең ұрпақтың дәстүрлі тәрбиесіне аса зор мән берілгендігі туралы мәліметтер деректер арқылы дәлелденген.

ANNOTATION

The sphere of education and culture of the Kazakh society of the XIX century is one of the most important, urgent problems of our time. The study of the connections of these industries between peoples, the definition of the main types and ways of these connections and their scientific analysis becomes an important problem of science. Throughout its history, Kazakh culture has absorbed

various components of traditional principles, religious views, worldview attitudes, harmoniously reflected in the system of education and upbringing. This article examines the forms of traditional regulation of life: socio-national traditions and customs, rules and norms of behavior that form moral ideals. The authors pay special attention to the period of the XVIII–XIX centuries, which is one of the turning points of the transformation of the traditional Kazakh society. The data indicate that as a result of the activation of the sphere of education and culture, the Kazakh region not only strengthened cultural and economic ties with neighboring countries, but also gave spiritual food to the people and attached great importance to the traditional upbringing of the younger generation in Kazakh society.

Kілтті сөздер: Қазақстан, дәстүрлі тәрбие мен білім, ислам, мәдени өмір, отаршылдық саясат.

Key words: Kazakhstan, traditional upbringing and education, Islam, cultural life, colonial policy.

Кіріспе. Қазақстанның тарихи өткенінің рухани мұрасы ұзақ уақыт бойы түрлі этностар мен мәдениеттердің қатар өмір сүруінің бай тәжірибесін көрсетеді, мұнда қазақ халқының ұлттық болмысы өзекті бастама болып табылады. Қазіргі заманғы тәуелсіз мемлекеттің дамуы жағдайында Қазақстан тарихи фактілерге сүйене отырып, кеңестік кезеңнің де, сондай-ақ Ресей империясының революцияға дейінгі өткен диктатының идеологиялық мөртабандары мен клишелерінен босатыла отырып, өзінің шынайы тарихын қайта жасауға мүмкіндік алды.

Жаппай қоныс аударумен сүйемелденген отарлық өктемдік Қазақстан аумағындағы әлеуметтік-мәдени процестердің дамуына ықпал ететін маңызды факторға айналды. Күрделі трансформациялардың нәтижесінде қазақ дәстүрлі қоғамы өзін өркениетті деп көрсететін елдің мүдделері үшін күштеп өзгеріске ұшырады. Соған қарамастан, Ресей мемлекеті өз шекараларын кеңейтіп, оның құрамына жаңа халықтарды қосқанда, осы аймақтардың мәдени, экономикалық, әскери-саяси дамуының бұрыннан қалыптасқан ерекшеліктерін мүлдем елемей қалмас еді. 1731 жылы императрица Анна Иоаннованың ерікті қосылу актісі ретінде түсіндірілетін Кіші жүзді Ресей империясының құрамына қабылдау туралы грамотасына қол қойғаннан бастап XIX ғасырдың 50-60 жылдарындағы орыс әскери жаулап алуларына дейін Қазақстанның Ресейді отарлау процесі 150 жылға жуық уақытқа созылды (алайда Әбілқайыр хан бұл шартты вассалитет элементтерімен үйлестірілген протекторат институты ретінде түсінгенін түсіну керек) [1]. Зерттеушілердің бағалауы бойынша бұл кезең Қазақ хандығының саяси жүйесінің ыдырауына және өз тәуелсіздігінің одан әрі жоғалуына әкеп соққан ұзаққа созылған дағдарыс процесі ретінде көрінеді. Қазақ халқы отаршылдық экспансияға белсенді қарсылық көрсетті. XIX ғасыр ұлт-азаттық қозғалыстардың өршуімен сипатталады, олардың басында өз Отанына адал қазақ зияткерлік элитасының өкілдері тұрды, олар адамгершілік және рухани мұраттарын басшылыққа алған болатын [2].

Зерттеу материалдары мен әдістері. Дәстүрлі қазақ қоғамының білім беру және тәрбиелеу жүйесінде оның мынадай негізгі құрамдас бөліктерін бөліп көрсету қажет:

- дәстүрлі тәрбие;
- билеуші элитаның ортасында білім алу;
- IX ғасырдан бастау алған мұсылманша білім алу [3].

Қазақ қоғамындағы өскелең ұрпақтың дәстүрлі тәрбиесіне аса зор мән берілді. Қазақ халқының дәстүрлерінде тәрбиенің басты мақсаттарының бірі өз халқының тарихына, туған жеріне деген құрмет сезімін ояту сияқты адамгершілік қасиеттер жүйесін қалыптастыру болды. Еңбек дағдылары мен біліктерін қалыптастырумен қатар, жастар өмірді дәстүрлі регламенттеу нысандарына: қоғамдық - ұлттық салт-дәстүрлерге, мінез-құлық ережелері мен нормаларына тартылды. Қазақтар өз балаларын түрлі дастандардың, толғаудың (өлең-толғау) және аңыздардың батырлық, өнегелік, ерлік үлгілерінде тәрбиеледі. Тәрбиенің терең негізі "Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі", "Әкеге қарап, ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер", "Ұл әкеден, ал қыз анадан үлгі алады" секілді мақал-мәтелдерде жатыр [4].

Болашақ мұрагерді тәрбиелеу кезінде негізгі ұстаным оларда ерекше адамгершілік рухты - намысты (ар-намысты) қалыптастыруға бағытталды. Шын мәнінде, өмір сүру мінез-құлқының себептері, адамгершілік көзқарастар, дүниетанымдық ұстаным қазақ қоғамында ар-намысты сақтау арқылы анықталды. Сондықтан "Ер жігіт үшін намыс өмірден де қымбет"

дейді халық даналығы. Осылайша, ар-намыс сезімін тәрбиелеу ішкі адамгершілік қасиеттерді қалыптастырудағы басты бағыт болды. Мұндай мақал-мәтелдер отбасы мүшелерінің тәрбиедегі рөлін көрсетеді. Қазақтардың халық дәстүрлері бойынша батылдық, мінездің қаттылығы, өзін ұстай білу, туған жердің тәуелсіздігі үшін жанқиярлыққа дайын болу ер адам үшін ең маңызды нормаларға айналды [5].

Жыраулар (қазақ поэзиясындағы халық ақындары мен әншілері) адамның күші, оның жеке басының тұтастығы оның рөлі мен өз халқының дамуына қосқан үлесі арқылы анықталады деп сенді. Қазтуған жырау туған жерге деген сүйіспеншілік пен перзенттік парызының ұштасып жатқан Отан сезімін "Алаң да алаң, алаң жұрт! Батырда болып туған жұрт, Кіндігімді кескен жұрт, Кір-қонымды жуған жұрт, Қарағайдан садақ будырып, Қылшанымды оққа толтырып, Жанға сақтау болған жұрт" деген сөздерімен анықтайды [6, 21 бет]. Жеке тұлғаның қалыптасу құрылымындағы осындай әлеуметтік қасиеттің өз халқы алдындағы перзенттік борыштың болуы сияқты маңыздылығын түсінген жағдайда ғана, халық даналығы айқын болады - атаның ұлы болма, рудың, халықтың ұлы бол. Баланың дүниеге келуі барлық өсиетті, ата-бабалардың рухани өсиетін орындауды білдірмейді. Ұлды дүниеге әкелу жеткіліксіз, оны болашақта отбасы мен халықтың тірегі болатындай етіп тәрбиелеу керек. Ұлдың дүниеге келуіне деген халықтың көзқарасы "Ұл - халықтың тірегі" деген мақалда көрінеді [6, 63 б.]. Бұл маңызды және жан-жақты функцияны орындауға дайындықты қалыптастыру қажеттілігі жас жігіттің жеке басының ішкі құрылымында бірқатар маңызды моральдық қасиеттер мен жан-жақты кәсіби дағдылардың болуын талап етеді.

Жас жігіт халық даналығына сай "Сегіз қырлы, бір сырлы" болуы керек. Атап айтқанда, жеке тұлғаның белгілі бір моральдық және психологиялық стандарты жасалды, оның мәні "Сегіз қырлы, бір сырлы" сынды танымал мәтелден көрініс табады, яғни адамның туған жерге деген сүйіспеншілігі, еңбекқорлығы, қиындыққа төзімді болуы, шайқаста батылдық танытып, өз ата тегін білуі, ақын да, тапқыр да болуы, атқа міну техникасын меңгеру дағдылары болуы керек. Тәрбиеге қойылатын бұл талаптар қазақтардың көп салалы өмір салтынан туындады [7].

Билеуші элитаның ортасында білім беру жүйесіндегі екінші аспектіні қарастыру кезінде қазақ дәстүрлі қоғамы шығу тегі мен құқықтық мәртебесі бойынша ерекшеленетін бірқатар таптарға бөлінгенін ескеру қажет. Сонымен қатар, ең жоғары мәртебеге төре мен хандар кіретін ақсүйек өкілдері ие болды. Әлеуметтік құрылымдағы басым ақ сүйек таптық қоғамға үстемдік пен бағыну, биліктің бөлінуі сынды әлеуметтік стратификация ерекшеліктерін енгізді. Төре руының өкілдері Шыңғыс хан ұрпақтары болып табылады, олар туған кезде сұлтан атағын және хан тағына ие болу құқығын алды. Тумысынан төре санатына жату индивидтің қазақтардың үстем табына жататынын білдіріп, оның о бастан қазақ қоғамы өмірінің барлық салаларындағы, соның ішінде саяси үстемдік пен жоғарғы (хан) билікке деген айрықша құқықтары мен артықшылықтарын алдын ала белгіледі. Хан атағы тікелей мұрагерлік жолмен берілмеді, тек ресми сайлау актісі және кейіннен қазақ ақсүйектерінің адам көп жиналатын жиналысында (құрылтайында) сұлтанды хан деп жариялау нәтижесінде оның ақ киізге көтерілуінің салтанатты рәсімі арқылы ғана лайықты болды [8].

Хан әулетіндегі дәстүрлі оқыту жүйесі туралы айта отырып, оның тек тілдерді үйрену үшін ғана емес, сонымен қатар көптеген зайырлы білім алу үшін де жұмыс істегенін атап өткен жөн. Хан ұрпақтарына білім тұрғысынан ерекше талаптар қойылды. Билікке үміткер адам, бәрінен бұрын, жеті тілді де білуі керек деп есептелді (жеті жұрттың тілін білу). Белгілі болғандай, Абылай хан (1711-1781) жеті тілде сөйлеген, яғни араб, парсы, шағатай (көне түркі), қырғыз, қытай, орыс, қалмақ тілдерін меңгерген. Өмірде Абылай "егер жаумен тең дәрежеде сөйлескің келсе, оның істерінен хабардар бол, оның тілін біл" деген қағиданы ұстанған [9]. Білім беру жүйесінде Қытай мен Ресейде хан балаларының білім алуы үлкен маңызға ие болды. Бұл стратегиялық шешімдер қабылдауға және халықаралық қатынастарды дамытуға әсер етті. Мысалы, С. Броневскийдің айтуынша, қазақ элитасының дипломатиялық айла-амалдары көп болған, олардың делегациялары Қытайға да, Ресейге де бір уақытта барған: "олар ұлдары мен жақын туыстарын бір уақытта және Санкт-Петербург пен Бейжіңге жіберіп отырды" [10].

Қалыптасқан дәстүр бойынша қазақтар арасында сұлтан атағын XVII ғ. - XIX ғ. бірінші жартысы кезеңінде алып отырған, "көлемі бойынша әртүрлі көшпенділердің ассоциативтік топтарын басқарған және қазақ қоғамын саяси басқару құрылымдарына тікелей қатысқандар сапында мұрагерлік көшпенді ақсүйектерінің өкілдері ғана болды.

Зерттеу нәтижелері. И.П. Фальк былай дейді: "Сол кездегі кейбір патша шенеуніктерінің мәліметтері бойынша, қазақтар арасындағы Шыңғыс хан ұрпақтарының қатарында мұсылман мектептері мен Хиуа және Бұхара медреселерінде білім алған мұсылмандық білімді адамдар аз болған жоқ. Орыстан шыққан сол дәуір адамдары қарапайым көшпелілермен салыстырғанда, қазақ сұлтандарының неғұрлым күрделі мінез-құлық мәнерлерін, сондай-ақ олардың неғұрлым кең зияткерлік ой-өрісін, дамыған төрелік және әскери-ұйымдастырушылық дағдыларын, салыстырмалы білімділігін және "қара сүйек" әлеуметтік топтарына қарағанда әлеуметтік-мәдени инновацияларға едәуір үлкен бейімділігін жиі атап өткен [11,120 бет].

С.Б. Броневский өзінің "Орта Орданың қырғыз-қайсақ туралы" жазбаларында: "сұлтандар арасында өте ақылды адамдар бар, олар бет-әлпетімен де, сұңғақ та сымбатты тұрпатымен де қарапайым адамдардан ерекшеленетін, олар жай айла-амалдарды біліп қана қоймайды, тіпті кейбір татар хаттарын да біледі, бірақ бұл өте сирек құбылыс, ал сауатты адамдардың қазақтар арасында құны төмен; сұлтандардың тектілігі бір қарағаннан-ақ көрінеді, қырғыздар, егер олар жергілікті билікке қатысты әр істе, округтік бұйрықтарда олар әрқашан сұлтандарды пайдаланады. Олар сөзшең, өздеріне мән беруге тырыспайды. Далада оларды көрген бойда қол астындағылар оларға құрмет көрсетіп, "Амансыз ба, төре" немесе батыр деп құрметтейді" [3]. Қазақ қоғамындағы билікті мұрагерлеудің міндетті қағидаттарының бірі билікті аға-інілерінің бүйір тармақтарына беру болып табылады. Алайда, әлеуметтік-саяси жүйенің барлық деңгейлердегідей, қоғамда меритократия қағидатына маңызды орын беріледі. Сайып келгенде, бәрін жеке қабілет, ақыл-ой және байлық шешеді. Бірақ оны халық мәжілісі меритократиялық дәстүрлерге сүйеніп сайлайды. В.И. Левшин былай дейді: "хан ұрпақтарының қандай ақ сүйегі болса да, бірақ егер ол ақылымен, байлығымен немесе басқа да қасиеттерімен айналасына көптеген жақтаушылар жинай алмаса, онда оның дауысы халық жиналыстарында артықшылық бермейді" [12]. Қазақтың даналығы "Жасы кіші деменіз, ақылы асса аға тұт, қой асығы деменіз, қолыңа жақса сақа тұт" дейді. Сондықтан биліктің мұрагерлік қағидаттары белгілі бір дәрежеде шартты болып табылады және оған түзетулер енгізуге мүмкіндік беріледі, және бұл қазақ халқының дәстүрлі тарихында орын алып келе жатқан ақиқат. И.Г. Георги қазақ элитасының қоғамдық өміріндегі демократияшыл мінез-құлықтың кейбір элементтерін атап өтеді: "олардың асыл тектілері мен бай адамдары қарапайым адамдар сияқты өмір сүреді; сондықтан да олардың ауылдарында әйелдер, балалар мен құлдарға арналған киіз үйлер басым, ал олардың өздерін оларды айнала қоршаған көптеген шабармандарынан тануға болады. Олар адамдармен өздерін тең дәрежеде ұстайды; олардың бәрі де даланың еркін перзенттері; байлыққа ие болған әр жан дәл солай дәрежеге көтерілсе де, халық оларды соншалықты әспеттей бермейді: киіз үйлерде олар шақырусыз кіріп, олармен бір дастарқан басында тамақтана береді, және олардың барлық пәменін орындай бермейді, тек өздеріне пайдаларын ғана орындайды. Олар ханға қорыққаннан мойынсұнбайды, оны қасиетті адам ретінде керемет құрмет көрсетеді" [13].

П.С. Паллас мемлекет пен қазақ халқының сословиесін сипаттауда, сондай-ақ қазақтардың әлемді қабылдауының ерекшелігі ретінде бостандық, еркіндік, тәуелсіздік ұғымдары болып табылатынын атап көрсетеді: "көптеген қырғыз халқы шағын билеушілері көп қалмақтармен салыстырғанда шексіз еркіндікте өмір сүреді. Әрбір қырғыз еркін мырза сияқты өмір сүреді, сондықтан қырғыздар басқа жаулар секілді қорқынышты емес. Алайда, әрбір ұрпақ немесе аймақ бір ұрпақтан шыққан өз көшбасшысына ерікті мойынсұнушылыққа ие. Өз қарамағындағы бағыныштылардың санына қарай хандар мен сұлтандар деп аталады. Сондай-ақ, басқа да атақтар бар, атап айтқанда: әулеттің құрметті адамдары ретіндегі шонжарлар, билер деп аталады, қожа мен мырза және т.б. атақтар бар" [14].

Тәрбие жүйесіндегі үшінші аспект Х ғасырдан басталып, XX ғасырдың басына дейінгі үлкен кезеңді қамтитын мұсылмандық біліммен байланысты. Қазақстанда рухани білім берудің қалыптасуы мен қызмет ету тарихының орта ғасырлардан алатын терең тамыры бар. "Қазақстанның мешіттері мен медреселері" атты еңбегінде Әбсаттар қажы Дербісәлі былай деп жазады: "араб тілді жазба дереккөздерінің арқасында 893 жылы Тараз қаласында намаз оқу үйінің орнында мешіт салынғаны белгілі болды. Қазіргі уақытта тарихшылар оны шартты түрде республикадағы алғашқы мешіттердің бірі деп санайды. Отырарға және оған жақын орналасқан қалашықтарға қазба жүргізген археологтар күмбезі бар мешіттің табылған қалдықтары туралы

хабарлайды, оны өз жұмыстарының бірінде тарихшы әл-Макдиси (X ғасыр) атап өткен [15]. Орта ғасырлар кезеңінде Қазақстан аумағында белсенді діни өмір монғол шапқыншылығына дейін бірнеше ғасырлар бойы сақталды. Монғолға дейінгі кезеңде мешіттер білім беру орталықтары ретінде маңызды рөл атқарды, осылайша біртіндеп рухани жетілу орталықтарына айналды [16].

Қазақстанның тарихы мен тағдырында XVIII ғасыр бетбұрыс кезеңі болды, бұл Қазақстанның патшалық Ресейге қосылуымен байланысты. Мұнда қазақ жерлерін отарлаудың жоспарлы саясаты басталды. Ресей автократиясының Қазақстан аумағында тұратын халықтарды рухани ағарту саласындағы саясаты татарлар арасында кең таралған және үкіметке адал Ислам үлгісі бойынша жүргізілді. 1786 жылғы Жарлық негізінде жүргізілген медресе және патша үкіметі үшін жоғарыда аталған салада татар, башқұрт тәжірибесін тарту фактісі осы халықтардың Ресей империясымен қарым-қатынасының тарихи деректерін ескерсек, сенімдірек болды [17].

Сонымен қатар қоғамды жаңғырту процестері XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы өтпелі кезеңнен туындаған сын-қатерлерге орай жүргізілгендігін атап өту орынды. Ресей империясы өзінің ұлттық саясатын дамытуға қызығушылық танытып қана қоймай, сонымен бірге жергілікті ұлттық элита үшін білім мен тәрбиенің қажеттілігін де түсіне білді. Себебі бұл жергілікті қоғамды ұлттық дәстүрлер мен діни қағидаттар негізінде болашақ өзгерістерге сәтті бейімдеу үшін қажет болатын [18].

Қорытынды. Бірақ әрі қарай патша үкіметі исламға деген көзқарасын өзгертіп, рухани білім беру мен ағарту саласындағы осы саясаттың нәтижелерін теріс деп санай бастады. Осылайша, ол исламды нығайтуға барлық кедергілерді қойып, христиан миссионерлігіне және "шетелдіктерді орыстандыруға" қатысты белсенді ұстанымды қабылдады. Бұл шаралар, біріншіден, ислам дінбасыларының тиісті тексеруден өтіп, олардың содан кейін ғана қызметке тағайындалуынан көрініс тапты [19]. Екіншіден, Орта Азиядан келген "келімсек молдалар" қызметіне тыйым салынды, сондай-ақ 1848 жылғы тиісті жарлықтан соң Бұхара, Хиуа және Мәуереннахрдың басқа да қалаларында діни білім алған қазақтарға Қазақстан тұрғындары арасында кез келген рухани-ағартушылық қызмет жүргізуге тыйым салынды [20].

Қазақтарға білім беру мен тәрбиелеудің дәстүрлі жүйесін талдау бұл жүйенің дәстүрлі мәдениеттің өмірлік өзегі, жеке тұлға мен халықты өз өркениетінің құндылықтарымен біріктіретін серпінді принцип болғандығын көрсетеді. Әрине, ұлттық бірегейлікті сақтау үшін өскелең ұрпақты тәрбиелеу мен білім берудің тұжырымдамалық негізінде қалыптасатын адамгершілік және рухани мұраттардың тұрақты тұғырнамасы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Басин, В. Я. Россия и казахские ханства в XVI – XVIII вв./В.Я. Басин. – Алма-Ата, 1971. – 235 с.
- 2 Абуев, К.К. Губайдулла Уалиханов: жизнь и общественно-политическая деятельность / К.К. Абуев, Г.К. Жапекова. – Павлодар : Кереку, 2017. – 169 с.
- 3 Ismuratova, Sh.I. Model of Forming Future Specialists' Research Competence Revista Espacios (Venezuela) / Shynar I. Ismuratova, Tolky S. Slambekova, Karylqash R. Kazhimova, Anar A. Alimbekova, Razia E. Karimova. – 2018. – Vol.39-Iss.35-Article number. 24
- 4 Кажимова, К.Р. Развитие профессиональных ценностей студентов на основе этнопедагогического образования педагогов-психологов. Российский государственный социальный университет. Кафедра социальной педагогики «Социальный педагог-исследователь» Сборник научных работ аспирантов и магистрантов. Вып. 4. Под ред. Л.В.Мардахаева. – Москва, 2017. – С. 56-60
- 5 Қашхынбай, Б.Б. Болашақ педагогтердің кәсіби құндылығын этнопедагогика пәні арқылы қалыптастыру/Б. Б. Қашхынбай, С. С. Байсарина, К. Р. Кажимова//Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршы. – 2017. – № 3 (118). – Б. 204-207
- 6 Поэзия жырау: стихи казахских поэтов XV-XVIII в. – Алма-Ата : Жалын, 1987. – 57 с.
- 7 Kazhimova, K., Slambekova, T., Shalginbaeva, K., Kdirshaev, A., Suimukhanov, U., Serikova, N. Phenomenon of Professional Values of Future Specialists in the Educational Anais da Academia Brasileira de Ciencias. (2018) 90 (1 Suppl. 2): 1266-1278 (Annals of the Brazilian Academy of Sciences) Printed version ISSN 0001-3765. P 1266-1278 Space

- 8 Артыкбаев, Ж.О. Казахское общество: традиции и инновации/Ж.О. Артыкбаев. – Астана: Парасат Әлемі, 2003. – С. 123–127.
- 9 Валиханов, Ч.Ч. Собр. соч.; В 5 т. Т.4 / Ч.Ч. Валиханов. – Алма-Ата, 1985. – С. 71-76.
- 10 Броневский, С.Б. О казахах Средней орды / С.Б. Броневский // Библиотека казахской этнографии, Т. 5. – Павлодар : ТОО «ЭКО», 2005. – 168 с.
- 11 Российские академические экспедиции XVIII в. об этнографии казахов. – Павлодар: ТОО НПФ «Эко», 2005. – 120 с.
- 12 Левшин, А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей /А.И.Левшин. – Алматы: Санат, 1996. – 656 с.
- 13 Георги, И.Г. Описание всех обитающих в Российском государстве народов: их житейских обрядов, обыкновений, одежд, жилищ, упражнений, забав, вероисповеданий и других достопамятностей / И. Г. Георги. – СПб., 1799.
- 14 Паллас, П.С. Путешествие по разным провинциям Российской империи /П.С.Паллас. – СПб., 1786. – 657 с.
- 15 Әбсаттар қажы Дербісәлі Қазақстанның мешіттері мен медреселері: рухани шамшырақтар (IX-XX ғғ.) / Әбсаттар қажы Дербісәлі. – А.: Аруна, 2009. – 496 с.
- 16 Kazhimova, K.R. Forms and methods of teaching pedagogical dialogue / K. R. Kazhimova // БҚМУ хабаршысы. – Орал. - 2015. УДК: 378.147 ISBN 1680-0761.
- 17 Масанов, Н.Э. История Казахстана: народы и культуры/Н.Э. Масанов и др. – Алматы: Дайк-Пресс, 2000. – 608 с.
- 18 Janguzhiyev, M. Education and educational institutions in Kazakhstan in the second half of the XIX - early XX centuries / M. Janguzhiyev, G. K. Zhapekova // «Ұлы Дала тарихы: көне дәуірден қазіргі заманға дейін»: халық. еуразиялық форум. материал. – Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2019. – Т. 2. – Б. 125-127.
- 19 Кажимова, К.Р. Болашақ маманның кәсібі құндылығын дамытудың педагогикалық парадигмалары / К.Р. Кажимова // БҚМУ Хабаршысы. – 2018. – №1 (69). – 150-162 б.
- 20 Baltabayeva, Zh.B. Transformations in the educational system:the management system at the educational organizations / Zh.B. Baltabayeva, A.B.Abibulayeva // БҚМУ Хабаршысы. – 2020. – № 4 (80). – 5 -11 б. ISSN 1680-0761

REFERENCES

- 1 Basin, V.Ya. Rossiya i kazahskie hanstva v XVI – XVIII vv. / V.Ya. Basin. – Alma-Ata.
- 2 Abuev, K. K. Gubaidulla Ualikhanov: zhizn' i obshchestvenno-politicheskaya deyatel'nost' / K.K. Abuev, G.K. Zhapekova. – Pavlodar : Kereku, 2017. – 169 s.
- 3 Ismuratova, Sh.I. Model of Forming Future Specialists' Research Competence Revista Espacios (Venezuela) / Shynar I. Ismuratova, Tolky S. Slambekova, Karylgash R. Kazhimova, Anar A. Alimbekova, Razia E. Karimova. – 2018. - Vol.39-Iss.35-Article number. 24.
- 4 Razvitie professional'nyh cennostei studentov na osnove etnopedagogicheskogo obrazovanie pedagogov-psihologov. Rossiiskii gosudarstvennyi social'nyi universitet. Kafedra social'noi pedagogiki «Social'nyi pedagog-issledovatel'» Sbornik nauchnyh rabot aspirantov i magistrantov. Vyp. 4. Pod red. L.V.Mardahaeva. – Moskva, 2017. – S. 56-60
- 5 Kashkynbai, B.B. Bolashak pedagogterdin kasibi kundylygyn etnopedagogika pani arkyly kalypastyru / B. B. Kashkynbai, S. S. Baisarina, K. R. Kazhimova // L.N.Gumilev atyndagy Euraziya ulttyk universitetinin khabarshy. – 2017. – .№ 3 (118). – B. 204-207.
- 6 Poeziya zhyrau: stikhi kazahskikh poetov XV-XVIII v. – Alma-Ata : Zhaly, 1987. –57 s.
- 7 K.Kazhimova, T.Slambekova, K. Shalginbaeva, A.Kdirshaev, U.Suimukhanov, N.Serikova Phenomenon of Professional Values of Future Specialists in the Educational Anais da Academia Brasileira de Ciencias. (2018) 90 (1 Suppl. 2): 1266-1278 (Annals of the Brazilian Academy of Sciences) Printed version ISSN 0001-3765. P 1266-1278 Space.
- 8 Artykbaev, Zh.O. Kazahskoe obshchestvo: tradicii i innovacii / Zh.O. Artykbaev. – Astana: Parasat Alemi, 2003. – S. 123–127
- 9 Valikhanov, Ch.Ch. Sobr. soc.; In 5 vol. t.4 / Ch.Ch.Valikhanov. – Alma-Ata, 1985. – P.71-76
- 10 Bronevskij, S.B. O kazakhakh Srednei ordy / S.B. Bronevskii // Biblioteka kazahskoi etnografii, T. 5. – Pavlodar : TOO «EKO», 2005. – 168 s.

- 11 Rossiiskie akademicheskie ekspedicii XVIII v. ob etnografii kazahov. – Pavlodar: TOO NPF «Eko», 2005. – 120 s.
- 12 Levshin, A.I. Opisanie kirgiz-kazach'ih, ili kirgiz-kaisackih ord i stepei /A.I.Levshin. – Almaty: Sanat, 1996. – 656 s.
- 13 Georgi, I.G. Opisanie vseh obitayushchih v Rossiiskom gosudarstve narodov: ih zhiteiskih obryadov, obyknovenii, odezhd, zhilishch, uprazhnenii, zabav, veroispovedanii i drugih dostopamyatnostei / I. G. Georgi. – SPb., 1799.
- 14 Pallas, P.S. Puteshestvie po raznym provinciym Rossiiskoi imperii /P.S.Pallas. – SPb., 1786. – 657 s.
- 15 Absattar kazhy Derbisali Kazakstannyn meshitteri men medreseleri : ruhani shamshyraktar (IX-XX gg.) / Absattar kazhy Derbisali. – A.: Aruna, 2009. – 496 s.
- 16 Kazhimova, K.R. Forms and methods of teaching pedagogical dialogue / K. R. Kazhimova // BKMU khabarshysy. – Oral. - 2015. UDK: 378.147 ISBN 1680-0761.
- 17 Masanov, N.E. Istoriya Kazahstana: narody i kul'tury / N.E. Masanov i dr. – Almaty: Daik-Press, 2000. – 608 s.
- 18 Janguzhiyev, M. Education and educational institutions in Kazakhstan in the second half of the XIX - early XX centuries / M. Janguzhiyev, G.K.Zhapekova // «Uly Dala tarikhy: kone daurden Kazirgi zamanға deın»: halyk. euraziyalyk forum. material. – Nur-Sultan: L.N. Gumilev atyndagy EUU, 2019. – T. 2. – P. 125-127.
- 19 Kazhimova, K.R. Bolashak mamannyn kasibi kundylygyn damytudyn pedagogikalyk paradigmalary / K.R. Kazhimova // BKMU Habarshysy. – 2018. – №1 (69). – 150-162 b
- 20 Baltabayeva, Zh.B. Transformations in the educational system: the management system at the educational organizations / Zh.B.Baltabayeva, A.B. Abibulayeva // BKMU Habarshysy. – 2020. – №4 (80). – P.5 -11. ISSN 1680-0761.

РЕЗЮМЕ

Сфера образования и культуры казахского общества XIX века – одна из важнейших, актуальных проблем современности. Изучение связей этих отраслей между народами, определение основных видов и путей этих связей и их научный анализ становится важной проблемой науки. На протяжении всей своей истории казахская культура вобрала в себя различные компоненты традиционных принципов, религиозных взглядов, мировоззренческих установок, гармонично отраженных в системе образования и воспитания. В данной статье рассматриваются формы традиционного регулирования жизни: социально-национальные традиции и обычаи, правила и нормы поведения, формирующие нравственные идеалы. Особое внимание авторов обращено на период XVIII–XIX веков, который является одним из переломных периодов трансформации традиционного казахского общества. Данные свидетельствуют о том, что в результате активизации сферы образования и культуры казахский край не только укрепил культурно-экономические связи с соседними странами, но и дал духовную пищу народу и придавал большое значение традиционному воспитанию подрастающего поколения в казахском обществе.

УДК 17: 101.2
МРНТИ 12.21.45

Есенғалиева В.А., философия ғылымдарының кандидаты, негізгі автор, <https://orcid.org/0000-0002-7546-2328>

«Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті» КеАҚ, Жәңгір хан көшесі, 51, Орал қ., 090009, Қазақстан Республикасы, eva0566@inbox.ru

Esengalieva V. A., PhD in Philosophy, the main author, <https://orcid.org/0000-0002-7546-2328>
NJSC West Kazakhstan Agrarian and Technical University named after Zhangir Khan, Uralsk, Zhangir Khan St. 51, 090009, Kazakhstan, eva0566@inbox.ru

ҚАЗІРГІ ҒЫЛЫМНЫҢ АКСИОЛОГИЯСЫ AXIOLOGY OF MODERN SCIENCE